

הרצאה ליום הזיכרון לקהילת קובל (ז' באלול תשס"ח, 7.9.08)

הצוואות שהותירו קדושי קהילת קובל ומשמעותן

ד"ר גדעון גרייף

"ארץ, אל תכסי את דמנו.

שמיים. ניקמו ניקמתנו.

אנו הולכים למיתה אכזריה יחד עם כל עדת קובל על ידי הרוצחים האכזריים.

יום ה', י"ד ימים לחודש אלול,

בלומה, יעקב, דוד ויהודה"

כך, במילים עבריות נוקבות וחד משמעיות מתעדים כמה מהיהודים הנצורים בבית-הכנסת הגדול של קובל את רגשותיהם, דקות מעטות לפני שהוצאו באכזריות ובאלימות חייתית בידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים, נורו ונקברו בקברי אחים גדולים בבורות שהוכנו לצורך זה מראש ליד הכפר באחובה, 8 ק"מ מהעיר קובל ובבית הקברות שבעיר. הגרמנים, כחיות טרף, וכלבי הגיטו שלהם, עוזריהם האוקראינים, ערכו מצוד נרחב אחר יהודים מסתתרים לאחר שסיימו לרצוח את רוב יהודי קובל, כעשרים אלף במספר, במסגרת האקציה הגדולה ב-22 ביולי 1942, ואת היהודים שגילו וצדו ריכזו בבית הכנסת הגדול לפני הוצאתם להורג בבורות שהוכנו בבית הקברות שבשולי העיר.

משהתברר ליהודים כי הם עומדים להירצח, החליטו להשאיר כמה בקשות, הגיגים ומחשבות לדורות הבאים, אולי ליהודים שישרדו, ואת המילים רשמו בעפרונות, בעטים, בחריטת ציפורניהם ולעיתים בדם גופם. הם היו נחושים להשאיר משהו לדורות הבאים ולא להיעלם מעולמנו באלמוניות.

הצוואה שקראתי בפתח דברי היא רק אחת ממאה צוואות שהותירו אחריהם יהודי קובל בעברית, פולנית, יידיש ולטינית, שורות קצרות, קורעות לב, אמיצות ומביטות נכוחה של בני קהילה גוועת, שגזר דין מוות הוצא נגדה, שרגעיה ספורים, קהילה ההולכת אל מותה. הזמן לניסוח המחשבות, התחושות והרגשות היה לעיתים קצר, בחלל ריחפו חרדה, מתח ופחד מוות, ולא תמיד ניתן היה לנסח את הצוואות הללו בצורה מופתית, בסגנון מושלם. ועם זאת, ועם כל החסרונות האובייקטיביים, מהוות הצוואות של בני קובל מסמך היסטורי נדיר, אותנטי מרגש

ויחיד במינו. זוהי צוואת היחיד וצוואת הכלל, צוואתה של קהילה יהודית על סף מותה. על כך אנו חייבים תודה בראש ובראשונה לפרטיזאן יהודי צעיר, שלמה פרלמוטר, שהגיע לבית הכנסת הגדול של קובל בתחילת הקיץ של 1944 בעקבות מידע שקיבל משני ניצולים קובלאים, שלחמו בפרטיזאנים. פרלמוטר הספיק להעתיק בביקורו הראשון בבית-הכנסת חלק מהכתובות, ומשראה שאוצר היסטורי מצוי על הקירות - החליט לחזור אחרי כחודש לבית-הכנסת - שנשאר על תלו בנס - כדי להשלים את מלאכת התייעוד. פרלמוטר פירסם בכתב העת "ילקוט מורשת" (חוברת ל"ה, ניסן תשל"ג) את הרשימה המלאה של הכתובות-הצוואות, וכך יכולה הרשימה לשמש גלעד, אתר הנצחה ויד לקהילת קובל, שאבדה בימי יולי של 1942 ובחודשי הקיץ והסתיו שאחרי כן.

הכתובות מאפשרות מבט פנימה אל אחת השאלות המרתקות של תקופת השואה: על מה חשבו היהודים בשעות או בדקות שלפני מותם, האם הבינו את המתרחש, כיצד פירשו את כוונות הרוצחים הגרמנים, האם חשבו על דרכים לסיכול מזימות הגרמנים, האם ניסו למלט את נפשם ומה איחלו בלבם לרודפיהם ורוצחיהם. קריאה מעמיקה בטקסטים מגלה תמונה מעניינית על הפרופיל הרוחני של יהודי קובל: על מאווייהם, תחושותיהם, ראייתם את עצמם ואת האויב שלפניהם ובעיקר: הכתובות - הצוואות משקפות את ציפיותיהם של יהודי קובל מאתנו, ששרדנו, שניצלנו מהתופת ושזכינו לחיות במולדתנו ההיסטורית. המילים שעל גבי הקירות הן לעיתים פשוטות, ראשוניות, לעיתים מתוחכמות וספרותיות יותר. אך בכל הסגנונות ובכל הלשונות, העברית הנפלאה, הצחה, היידיש, הפולנית ואפילו הלטינית המסר אנושי, כואב, מייסר ואמיתי. המוות המתקרב שורה במילים. הכאב שבלב הכותבים, לבם הנקרע מצער - יוצאים אל מחוץ לאותיות ונקלט מיידית אצל הקורא. המילים נוטלות אותך אל תוך אולם התפילה המרכזי של בית הכנסת של ימי קיץ 1942 ומאפשרות לראות את האווירה ששררה בו ממש לפני הוצאת היהודים מתוכו. אתה שומע את הקולות, הגניחות, האנקות, התפילות החרישיות, בכי התינוקות והילדים, זעקות הקשישים, אתה רואה את המראות, קולט את הייאוש, חוסר האונים. אתה מבחין בעיניים המתרוצצות בחוריהן, בהבזקן הנפחד, הנואש, האומרות הכל.

האלמנט הבולט ביותר בצוואות, השונות זו מזו בסגנון וברמתן הספרותית, הוא הקריאה לנקמה בגרמנים ובעוזריהם. היהודים המעונים, העומדים להיעלם מהעולם, חשים שהפושעים הגרמנים ראויים לעונש כבד על פשעיהם המחרידים אך הם, הקורבנות העיקריים, אינם מסוגלים לנקום

במרצחיהם. אין בכוחם אפילו לנוס על נפשם או להיאבק בתוקפיהם. הם משוועים לנקמה שתיעשה על ידינו, היהודים שיינצלו ושיהיה בכוחם להעניש את הגרמנים בבוא היום. הנה כמה קריאות אופייניות לנקמה:

"לבאים אחרינו!

זיכרו את הנפשות הצעירות –

נקמה!

[משפחות] שחלה, קגן, גיבנט"

בת עשרים הנני. הוי, מה יפה העולם שמסביב...למה יורידוני לטמיון עת כל יישותי משוועת לחיים? האמנם רגעי האחרונים הגיעו? נקמה! נקם ינקום כל אשר יקרא את משאלתי האחרונה. " (הכתובת ללא חתימה)

"חסיה מאריידה נקצרה בגיל 18. הוי כמה שמתחשק לחיות. נקמה. נקמה", כותבת אלמונית. "אם מישהו ממשפחתנו יישאר בחיים, שינקום בעד דמינו", מבקש ומפציר יהודי צעיר שלא ציין את שמו ומפנה דבריו לאשתו, הנמצאת כפי הנראה במקום בטוח.

"מי ייתן ודם ילדנו ייפול על ראשיהם", כותבת רחל אטלס תוך שהיא מתארת לבעלה את רגעיו האחרונים של ילדם ש"בכה הרבה ולא רצה למות".

"אנו עוזבים את העולם היפה... שהדם לא יידום. פייגה."

"יהושע'קה! קח נקמה בעד דם הנספים!", כותבים בני משפחת גולדשטיין.

או:

"הדלתות נפתחות. הנה באים רוצחינו לבושים שחורים. על ידיהם המגועלות – כפפות לבנות. הם מוציאים אותנו מבית הכנסת כשידינו על ראשינו. אחיות ואחים יקרים, כמה קשה להיפרד מהעולם היפה לצמיתות... אלה שיישארו בחיים אל להם לשכוח את קומץ האחיות והאחים. קחו נקמה, נקמה ברוצחים. ישראל אלסטר, נספה ב-15 בספטמבר 1942"

בחלק מהכתובות מובעת התקווה שהנקמה בוא תגיע אף אם היהודים הנרצחים עצמם לא יזכו לראותה. העיקר שהגרמנים הרוצחים ייענשו. אפילו מחשכת הקבר מוכנים המעונים לצפות בנקמה ובעונש. רגבי עפרם ימתקו להם יותר כאשר יזכו לראות משם במפלת הגרמנים: "זה ישמח אותי אפילו בחשכת הקבר", כותבת פניה וולק.

*הכתובות חושפות בצורה בולטת מאוד את הפן האנושי, ההומני, המוסרי של יהודי קובל שלפני היפרדום מהעולם. הם חושבים על יקיריהם – יתומים, אלמנות – שיישאר גלמודים וחסרי כל לאחר הירצחם ומבקשים מהקרובים שישרדו, אם ישרדו, שידאגו ליקיריהם. הנה כמה דוגמאות:

"סלחו לי. לא רציתי להכאיב לכם. לא יכולתי אחרת", כותבת חיה רבינר.

"אני נמצאת עכשיו בבית הכנסת לפני המוות. היי את מאושרת ותבלי את מלחמת הדמים. היזכרי באחותך. פוליה פידלמן." כך כותבת פוליה לאחותה.

"לא, איני מבקשת רחמים עלי, כי אם על הילד", כותבת כותבת אשתו של משה-לייב ומבקשת מבעלה לנקום בעד דמו הצעיר של בנם איציק.

"צר לי על ניוסנקה שלי. בשבילה עוד רציתי לחיות", כותבת רוזה בת היינך.

הכותבים מביעים דאגה, מי יאמר עליהם ועל קרוביהם קדיש. הם מקווים כי המסתתרים והנמלטים אכן יזכו לחיות ולא ייפלו ברשת שטומנים להם הגרמנים. "מי מקרובי שייוותר בחיים, אני מבקשו לומר אחרי קדיש", כותב ירוחם בן רבי שלמה לודמירר. חלק מהנמצאים בבית-הכנסת נלכדו במקרה כשיצאו ממקום מחבואם כדי לסייע ליקיריהם, כמו למשל יענטע סויפר, המבקשת סליחה מאמה על כי נתפסה בידי הגרמנים רק כי יצאה לכמה דקות כדי להצטייד במים.

*היהודים מדגישים את חפותם, תמימותם וטוב לבם של הנרצחים, שלא פשעו ולא חטאו לאיש ובכל זאת הם נידונים לעונש כה כבד:

"בן ציון שר הלך למוות על לא כלום" (בן ציון אגב ניצל מהטבח בסופו של דבר)

*דמותם של הגרמנים מצטיירת בחזות, ומשקפת את דפוסי ההתנהגות הגרמנית כלפי היהודים:
אכזריות לשמה, סדיזם, רשעות, זדון, בהמיות, ברבריות. הכותבים אינם חוסכים מילות גינוי,
כעס ותסכול בהתייחסם לגרמנים:

"אחיותיי היקרות! אין אנו מתות כמות כל האדם, כי אם נופלות מידי הברברים", כותבות גיטל
ואטל סגל.

"שיפגע בהם הברק, בבני הזונה", כותב בחמת זעם ישראל פיינשטיין ב- 23 באוגוסט 1942.

*ואף על פי ולמרות הכל, על סף המוות, לא אבדו התקווה והציפייה למפלת הגרמנים:

"אל תבכו יהודים", הגרמני יפסיד את המלחמה", כותב אלמוני. אחרים מצטרפים לתקווה זו
ובטוחים כי הגרמנים יקיזו את דמם ויינגפו, בסופו של דבר.

*יש בין הכתובות גם טקסטים חריגים, כמו אלה המביעים אכזבה ותסכול על חוסר האונים וחוסר
התגובה האקטיווית מצד היהודים, ואפילו מגנים את היהודים על השלמתם עם גורלם, כמו
למשל בטקסט הבא:

"מבית הכנסת הובילו במשך 10 ימים אלפי יהודים לשחיטה – קטן וגדול, צעיר וזקן. המזעזע
מכל שהלכו למוות ללא מילת מחאה, כעגלים. שיזכרו הדורות הבאים את מות הקלון", כותב
פליוס. או:

"כל כך הרבה ייסורים – ושום מילה של מחאה.

רק דמעות...

שום יד אינה מתרוממת

שום אגרוף אינו מתקמץ –
רק משוועים לאלוהים", כותב אריה לייבל סוסנה.

*חלק מהכותבים מנסים לנחם את עצמם ולדמיין את העולם אליו הם הולכים כעולם שכולו טוב:

"אנו עוזבים את העולם היפה. שהדם לא יידום. אנו הולכים לממלכה יהודית", כותבת פייגה
למוטל. או:

"הורים יקרים, אחים ואחיות. אני דורש בשלומכם. אני ביחד עם פייגה כגן. היא לבדה. אנו
הולכים לעולמות היפים יותר, באומץ לב. יום ב', 7 בספטמבר 1942. " בדיוק היום, לפני 66
שנים.

ואפילו את ארץ-ישראל, המקום עליו חלמו, עליו התפללו, ארץ האבות אליה כבר לא יגיעו - לא
שוכחים הנרצחים דקות לפני מותם. הם זוכרים את אדמת המולדת, את הכינרת, את הנופים
הקדומים אותם ראו בדמיונם. הם כואבים את העובדה שאל הארץ המובטחת לא יזכו לעלות.

הצוואות של קדושי קהילת קובל נמחקו עם השנים מקירות בית הכנסת הגדול. הן מצויות כנראה
עדיין מתחת לשכבות המבע שמישהו מיהר למשוך עליהן. אולם, הזעקה הגדולה של יהודי קובל
בטרם הירצחם, תקוותם כי לא יישכחו, דאגתם למשפחותיהם וליקיריהם שנותרו בחיים – כל
אלה לא אבדו ולא יישכחו. כל אלה נמצאים אתנו. חובתנו המוסרית היא למלא אחר מבוקשם של
אלפי הנרצחים מקובל, להגשים את צוואותיהם. בראש ובראשונה מוטל עלינו לזכור את כולם
ולעלות על נס את גבורתם, את כבודם האנושי שהגרמנים לא הצליחו לחלל. בכל הצוואות הללו
אין אפילו התרפסות אחת לגרמנים, אין אפילו ביטוי של מורך לב, של התבטלות, של ניסיון
להתחנן בפני הרוצחים כדי להימלט מהגורל המצפה וממתין בשער. להיפך, יש בהן גילויים של
עמידה רוחנית, של גבורה יהודית, של שמירת כבודם העצמי וכבוד עמם. הכתובות הן תעודות
כבוד ליהודי קובל שלא נכנעו ולא נשברו, אפילו בשעות הקשות ביותר.

עלינו גם למלא אחר קריאתם הנואשת של יהודי קובל לנקום בגרמנים. קריאה זו, שהושמעה בפי
היהודים הנידונים למוות במקומות רבים בימי השואה לא נלקחה על ידנו, יורשיהם הרוחניים
של הנרצחים, ברצינות הראויה ובכך גילינו זלזול וקלות ראש בצוואותיהם. מדינת היהודים

הביאה למשפט פושע גרמני אחד בכל תולדותיה. את עיקר השיפוט וההענשה עשתה דווקא מדינת הרוצחים, גרמניה. הקריאה לנקמה לא זכתה להיענות מצדנו. עדיין לא מאוחר כדי להינקם ברוצחים. זו חובתנו המוסרית הבסיסית, ליהודי קובל ולשאר מיליוני היהודים שנרצחו בידי הגרמנים ועוזריהם.

אבקש לסיים בעוד צוואה, במילותיה של פניה ארבייטר:

"שקט. הרוצחים באים.

באולם שוררת דממה.

לשמע קולותיהם כל הלבבות הולמים בעוז.

לשמע קולותיהם כל הלבבות פוסקים מלפעום.

אלוהים! קח אותנו אל נצחידך!

אך, עוד שלם ישלמו הרוצחים בדמם!!!

איך אוכל לשמוח – אם אז כבר אשכון בקבר.

אך רצוני, כי לנתחים חיים

עוד יגזרום הילדים האחרונים.

עוד שעה ועוד רגע...

הייה שלום עולמי היפה, זה שטרם הספקתי להכירו.

פניה ארבייטר וכל משפחתה, 23 באוגוסט 1942.

ד"ר גדעון גרייף